

РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

СОЦІАЛЬНИЙ ТА ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

SOCIAL AND LEGAL PROTECTION OF ORPHANS AND CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE

Стаття присвячена одній з актуальних проблем вивчення соціального та правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Визначено, що для удосконалення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» слід сконцентрувати увагу на: створення дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей; наданні комплексної медичної та психологічної допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування та удосконалення системи їх оздоровлення; забезпеченні принципу рівних прав і можливостей на отримання певного рівня освіти та подальшого працевлаштування; удосконаленні законодавства про соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, особливо в питаннях повернення депортованих дітей, у тому числі дітей-сиріт, з території країни-окупанта.

Проаналізовано механізм соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. Розглянуто форми державного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Здійснено аналіз взаємозв'язку між поняттями соціальний захист та соціальними стандартами, тими нормативами, які визначають рівень певних соціальних благ і встановлюють державні гарантії забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Представлено ґрунтовний аналіз нормативно-правових документів, що визначають на сьогоднішній день статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, механізми їх соціального захисту. Проаналізовано послідовність розроблення й хронологію прийняття найбільш важливих законодавчих актів з означених питань, виокремлено етапи формування і розвитку в Україні державної політики щодо захисту прав дітей. Сформовано пріоритетні напрями реструктуризації системи соціального захисту, з метою покращення її ефективності та адресності. Окрему увагу у статті присвячено запропонованим шляхам нормативно-правового та організаційного врегулювання виявлених проблем.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, соціальний та правовий захист, соціальне забезпечення.

The article is devoted to one of the most pressing problems of studying the social and legal protection of orphans and children deprived of parental care. It is determined that to improve the social protection of orphans and children deprived of parental care, attention should be focused on: the creation of family-type orphanages and foster families; providing comprehensive medical and psychological assistance to orphans and children deprived of parental care and improving the system of their recovery; ensuring the principle of equal rights and opportunities to receive a certain level of education and further employment; improving the legislation on social protection of orphans and children deprived of parental care, especially in matters of the return of deported children, including orphans, from the territory of the occupying country.

The mechanism of social protection of orphans and children deprived of parental care in Ukraine has been analyzed. The forms of state arrangement for orphans and children deprived of parental care are considered. The analysis of the relationship between the concepts of social protection and social standards, those norms that determine the level of certain social benefits and establish state guarantees for providing orphans and children deprived of parental care is carried out. A thorough analysis of the regulatory documents that currently determine the legal status of orphans and children deprived of parental care, as well as the mechanisms of their social protection, is presented. The sequence of development and chronology of adoption of the most important legislative acts on these issues are analyzed, and the stages of formation and development of the state policy for the protection of children's rights in Ukraine are highlighted as priority areas for restructuring the social protection system have been formed to improve its effectiveness and targeting. Special attention is paid to the proposed ways of regulatory, legal, and organizational settlement of the identified problems.

Key words: orphans, children deprived of parental care, social and legal protection, Social Security.

УДК 364.4+343.121.4]-058.862
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/53.1.32>

Мельник Ж.В.,
канд. псих. наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
і соціальної роботи
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
Мельник Л.П.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
і соціальної роботи
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
Сербалюк Ю.В.
канд. істор. наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
і соціальної роботи
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Соціальний та правовий захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування є однією з найвищих соціальних цінностей будь-якої держави. Виконуючи приписи Конвенції про права дитини, Україна, зобов'язалася перед країнами-учасницями ООН забезпечити кожній дитині такий захист і піклування, які необхідні для її

благополуччя. Незважаючи на позитивні зміни у соціальній та правовій сфері, дію альтернативних форм соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, чисельність таких дітей в Україні все ж залишається значною. А враховуючи сучасні реалії військового стану та окупації деяких територій України аналіз проблем соціального та правового захисту дітей-сиріт та

дітей, позбавлених батьківського піклування, сприятиме більш ефективному пошуку їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми соціального та правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування відображені у наукових працях: В. Брич, С. Миколіук (вивчали інноваційні моделі організаційно-економічного механізму управлінської діяльності сфери соціального захисту сиріт) [1], О. Потопахіної (досліджувала теоретичні та організаційно-правові засади юридичного механізму соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні) [10], О. Мордань (аналізувала питання сутності та особливостей державної політики щодо соціального захисту дітей, які залишились без піклування батьків [9] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на наявні ґрунтовні наукові дослідження, значне коло питань залишається недостатньо розглянутим. Тому **мета статті** полягає у вивченні особливостей соціального та правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Цивілізованість суспільства та держави визначається рівнем вирішення питання соціального захисту дітей, зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Дитина-сирота – це дитина, в якій померли чи загинули батьки, а діти, позбавлені батьківського піклування, це діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти [5].

Соціальний захист дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є системою гарантованих державою економічних, юридичних, фінансових та організаційних заходів щодо повного державного забезпечення відповідно до державних соціальних стандартів і отримання передбачених законодавством пільг для задоволення їх життєво необхідних потреб і створення умов для нормальної життєдіяльності [10].

Також соціальний захист дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування

в Україні передбачає: державне влаштування дитини, виплати соціальної допомоги, контроль за утриманням, вихованням, проживанням дитини, в тому числі за цільовим використанням коштів [1].

Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, тісно пов'язаний з соціальними стандартами – певними нормативами, які визначають рівень певних соціальних благ і встановлюють державні гарантії їх забезпечення. Виділяють такі види соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: грошові соціальні виплати; натуральна соціальна допомога; пільги у сфері працевлаштування, забезпечення житлом, освіти та охорони здоров'я; соціальне обслуговування; медична допомога [10].

Для забезпечення покращення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування слід акцентувати увагу: на необхідності активізації зусиль зі створення дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей; на необхідності надання комплексної медичної та психологічної допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування та удосконалення системи їх оздоровлення у дитячих санаторіях, оздоровчих і спортивних таборах; забезпечені принципу рівних прав і можливостей дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на отримання певного рівня освіти; посилені контролю за працевлаштуванням випускників шкіл-інтернатів, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа.

Україна за роки незалежності створила нормативно-правову базу захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. До неї увійшли ратифіковані міжнародні угоди, кодекси законів, ординарні закони, укази Президента, постанови Уряду, накази, рішення профільних міністерств тощо. Ця правова база постійно змінювалась, вдосконалювалась відповідно до базових міжнародних документів у сфері захисту прав людини, дитини та відповідно до сучасних українських реалій. Прагнучи відповідати міжнародним стандартам у сфері захисту прав дітей, Україна ратифікувала такі важливі міжнародні документи: Конвенцію ООН з прав дитини (1989 р.), Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (2011 р.), Конвенцію про контакт з дітьми (2003 р.), Європейську конвенцію про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (1980 р.), Європейську конвенцію про здійснення прав дітей (1996 р.), Конвенцію про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання (1973 р.) та ін. Ці документи не лише набули законного статусу в Україні, але їх ідеї, положення були імплементовані у вітчизняні закони та підзаконні акти.

Серед вітчизняних нормативно-правових документів, що визначають на сьогодні правовий статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, механізми їх соціального захисту, варто виділити Сімейний кодекс України (2005 р.), закони України Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 р.), «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» (2005 р.), постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку» від 25 серпня 2005 р., «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» від 31.01.2007 р., «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 р., «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування» від 11.08.2017 р. «Деякі питання забезпечення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа житлом та підтримки малих групових будинків» від 26.05.2021 р. та ін.

Нормативно-правова база захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування завжди моніторилась науковцями, юристами, політиками, постійно висловлювались слушні зауваження, велись дискусії, громадські слухання, слухання у Верховній Раді. Результатом їх ставали відповідні зміни у нормативно-правових актах. Тільки Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» за 16 років зазнав більше 20 змін. Остання зміна до Закону від 16.12.2020 р. (введена у дію з 31.03.2021 р.), на нашу думку, дуже слушна і важлива – вона гарантує особам з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування право на позачергове отримання житла і після досягнення 23 р. А ця проблема на початку 20-х років для нашої країни, за словами керівника міністерства Соціальної політики України М. Лабезної – «критична і потребує негайного вирішення».

Мирна розбудова нашої держави, робота над вирішенням питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування була перервана російською окупацією та анексією українських територій. З'явилися нові

виклики у сфері захисту прав дітей, які потребують термінового розв'язання.

Після анексії Криму та початку окупації Донбасу ще у 2014 р. почалось масове вивезення дітей-сиріт до Російської Федерації. На це звертали увагу з перших днів українські правозахисники, закликали втрутитись міжнародні організації. У Криму перед анексією на обліку на усиновлення перебувало понад тисячу двісті дітей. Росіяни у 2014 р. запровадили на анексованій території соціальну програму «Потяг надії – Крим». Відповідно неї дітей передавали на усиновлення російським громадянам з Москви, Белгорода, Краснодарського краю, Воронежської області. За свідченням представників правозахисних організацій з Польової місії з прав людини в Російській Федерації уже в перший рік окупації велась активна робота з усиновлення: створювались відеоанкети сиріт, які передавались для розміщення в російських ЗМІ та на спецсайтах. Причому, громадян України до участі у усиновленні не допускались. Батьків, які вже всиновили дітей змушували брати російське громадянство. Генеральна прокуратура України у 2014 р. відкрила кримінальну справу за фактом незаконного усиновлення 12 українських дітей-сиріт, які є вихованцями інтернатів Криму та Севастополя.

З окупованого Донбасу бойовики вивозили дітей-сиріт до Росії неконтрольовано, прикриваючись фальшивим лозунгом «Росія рятує дітей Донбасу». Міністерство юстиції України ще 13 червня 2014 р. спільно з правозахисниками звернулося до Європейського суду з прав людини щодо викрадення та незаконного вивезення дітей-сиріт з м. Сніжне Донецької області до Російської Федерації. На кінець 2014 р. українській стороні із зони бойових дій вдалось забрати майже півтори сотні дітей-сиріт. Тоді як загалом у закладах Луганської та Донецьких областей залишалось 1223 дитини-сироти [13].

Росія сама та той час мала значні проблеми з вирішенням питання соціального захисту і облаштування життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За даними російського Центру наукової політичної думки та ідеології на 2015 р. Російська Федерація займала 1 місце у світі за кількістю сиріт, покинутих дітей, дітей без батьківської опіки та піклування [14]. Незважаючи на це, вони продовжували надалі здійснювати масове вивезення таких дітей з України. Політичні кроки російського керівництва за останні вісім років свідчать, що не турбота про долю дітей цікавить їх, а використання їх задля маніпуляцій і пропаганди, політичного тиску, поширення ідей «русского мира».

Міністерство соціальної політики України спільно з Міністерством зовнішніх справ зверталися до урядів Криму та Російської Федерації

з проханням припинити незаконне усиовлення дітей іноземними сім'ями, неправомірну видачу без згоди дитини паспорту громадянина Російської Федерації та примусову зміну свідоцтв про народження. Але вже з травня 2015 р. уряд Криму припинив співпрацю з українськими міністерствами, що не давало вже змоги відстежувати долю українських дітей-сиріт у Криму [12].

У лютому 2022 р., напередодні вторгнення російських військ в Україну, було здійснено чергове масове вивезення дітей-сиріт з непідконтрольних Україні територій. Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Л. Денісова повідомила про незаконну евакуацію із закладів соціального типу до РФ українських дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. До країни-агресорки протиправно було вивезено дітей з інтернатних закладів: будинку дитини в м. Луганську, Республіканського соціально-реабілітаційного центру для неповнолітніх в м. Алчевську, Республіканського центра соціальної підтримки сімей, дітей та молоді Слов'яносербського району Луганської області, школи-інтернату № 1 м. Донецька [15].

З початку оголошеної 24 лютого 2022 р. В. Путіним так званої «Спеціальної воєнної операції» російської армії за перший місяць воєнних дій з території України було примусово депортовано загалом понад 121 тис. дітей. Окупанти стверджують, що насильно депортовані діти є сиротами, однак всіх дітей-сиріт разом з дитячими будинками Україна евакуювала з Маріуполя централізовано ще 24-25 лютого. Ми не виключаємо, що серед насильно депортованих дітей є і діти-сироти, зважаючи на велику кількість жертв серед мирного населення Маріуполя, інших міст і населених пунктів, які опинились під тимчасовою окупацією. Частина вивезених дітей могли втратити батьків. Але такі діти, відповідно до національного законодавства, мають опікунів на неокупованих територіях або знаходяться під опікою держави і вивезення їх за межі держави є грубим порушенням прав людини, дитини, міжнародних угод.

Депортованих дітей направляють до Володимирської, Омської, Челябінської областей РФ та Сахаліну. У зв'язку з цим В. Путін ініціює внесення змін до законодавства для організації прискореної процедури усиовлення дітей з Донбасу, тобто вони хочуть віддавати маленьких українців без зайвих перевірок та законних норм з метою приховати місце й деталі перебування насильно депортованих дітей. Окрім цього, Держдума Росії вже опрацьовує зміни до законодавства, після яких заміна родини для дитини буде неможливою [2].

Підсумовуючи ситуацію з незаконною депортацією дітей-сиріт на територію Російської Федерації, зазначимо, що це є протизаконними діями, оскільки грубо порушують не лише вітчизняне законодавство, а й базові міжнародні документи

у сфері захисту прав людини, зокрема, Конвенцію ООН про права дитини, Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни, Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей. Так, можна говорити про порушення наступних статей Конвенції про права дитини: статті 7, яка визнає за дитиною право на громадянство, на захист цього права національним законодавством, статті 8, якою передбачено поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, статті 21, яка визнає усиовлення в іншій країні лише як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана на виховання або в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання або усиовлення у країні походження [7].

Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни взагалі забороняє у статті 49 примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави [4].

На захист дітей від їх незаконного переміщення спрямована і Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей [8]. Цей документ визначає процедуру для забезпечення повернення дітей, яких незаконно вивозять або утримують, до країни постійного місця проживання. Конвенція застосовується до будь-якої дитини, яка не досягла 16 років, та проживала в Договірній державі безпосередньо перед протиправним вивезенням за кордон. Стаття 8 цієї Конвенції надає будь-якій особі, установі (іншому органу), які стверджують, що дитина була вивезена або утримується з порушенням прав піклування, право звернутися з заявою про допомогу у забезпеченні повернення дитини. Конвенція встановлює своїм завданням відновлення status quo шляхом негайного повернення дітей, які були неправомірно вивезені, оскільки вирішувати будь-які суперечки стосовно місця проживання і опіки над дитиною мають юрисдикцію лише органи за місцем постійного проживання дитини.

Заяви відповідно до Конвенції направляються до центральних органів, призначених державами-учасницями для виконання функцій, визначених Конвенцією. В Україні ці функції виконує Міністерство юстиції через свої територіальні управління юстиції. Рішення про повернення дитини, або відмову у поверненні, приймає суд або компетентний орган, тієї Договірної держави, в якій дитина знаходиться внаслідок вивезення. В Україні таке рішення приймається судом.

Протидіяти незаконній практиці насильного вивезення дітей-сиріт запобігти вже важко, але можливо. Для цього потрібно задіяти всі можливі вітчизняні та міжнародні ресурси. В Україні це – Міністерство закордонних справ України,

Уповноважений Верховної ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини, Департамент захисту прав дітей та усиновлення Міністерства соціальної політики України, політичні партії, громадські організації, політики, визнані лідери громадської думки у світі та в Україні, діячі науки, культури – все має бути задіяно для порятунку насильно вивезених українських дітей-сиріт. Так, важливим кроком до забезпечення можливої депортації українських дітей-сиріт за кордон, стали важливі зміни до «Правил перетинання державного кордону громадянами України», які схвалив уряд України 28 лютого 2022 р. Ці зміни значно спрощують процедуру виїзду за кордон в умовах надзвичайного або воєнного стану дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Тепер для цього достатньо наявності лише двох документів: паспорт громадянина України або свідоцтва про народження дитини (за відсутності паспорта) або документів, що містять відомості про особу, визнаних Держприкордонслужбою та наказу директора закладу (або особи, яка його заміщує), в якому проживала дитина, про виїзд дітей за межі України. Такі діти можуть виїжджати за кордон у супроводі законного представника або іншої уповноваженої ним особи. При цьому супроводжуючі особи зобов'язані протягом одного робочого дня поставити дітей на консульський облік у консульській установі України в країні перебування. Консульська установа протягом одного робочого дня зобов'язана через МЗС поінформувати Нацсоцслужбу про постановку дітей на консульський облік [11].

Для недопущення подальшого незаконного переміщення з території України дітей-громадян України та їх подальше протиправне усиновлення на території агресора можуть долучатись і міжнародні інституції – Комітет ООН з прав дітей, Комітет ООН з прав людини, Глобальний Альянс національних інституцій з прав людини (GANHRI), Європейська мережа омбудсменів з прав дитини (ENOC). Необхідно, не дивлячись на складнощі контактів з російською стороною, задіяти омбудсмена Росії для моніторингу об'єктивного стану ситуації з вивезеними і усиновленими дітьми-сиротами.

Про важливу міжнародну підтримку України у її протистоянні з Російською Федерацією, зокрема у сфері захисту прав дітей, свідчить те, що 11 березня 2022 р. Комітет ООН з прав дитини оприлюднив заяву, у якій вимагає негайного припинення агресії і військових дій проти України, а також виконання своїх зобов'язань відповідно до Конвенції ООН про права дитини [6].

Вважаємо за необхідність в сучасних умовах наполегливо і активно використовувати можливості міжнародної спільноти щодо міжнародного

тиску на країну-агресора. Важелі впливу щодо країн, які порушують міжнародні угоди, є, вони передбачені Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей. Доцільно також, на нашу думку, виробити механізм звернення до потенційних і дійсних батьків-усиновлювачів з Російської Федерації, про те, що процедура усиновлення українських дітей у нинішніх реаліях не відповідає міжнародним нормам і може в подальшому створити проблеми для таких родин.

Опираючись на міжнародну підтримку, міжнародні угоди та міжнародні механізми впливу, Україна має шанси повернути депортованих дітей, у тому числі дітей-сиріт, з території країни-окупанта.

Викладений матеріал дозволяє зробити наступні **ВИСНОВКИ**. Сучасні реалії вимагають удосконалення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» зокрема, створення дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей; надання комплексної медичної та психологічної допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування та удосконалення системи їх оздоровлення; забезпечення принципу рівних прав і можливостей на отримання певного рівня освіти та подальшого працевлаштування.

Також є гостра необхідність удосконалення законодавства про соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, особливо в питаннях повернення депортованих дітей, у тому числі дітей-сиріт, з території країни-окупанта.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Брич В. Я., Миколюк С. М. Соціальний захист сиріт в Україні: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 200 с.
2. Бровко Л. Російські окупанти викрали в Україні 120 тисяч дітей: куди їх відправляють. Інтернет-видання «Арстроф», 08.04.2022 р. URL : <https://cutt.ly/sFj6Oyb>
3. Доля І. Упровадження ефективних форм виховання в системі державної та сімейної опіки: міжнародний досвід та уроки для України. URL : [http:// old.niss.gov.ua/monitor/March08/04.htm](http://old.niss.gov.ua/monitor/March08/04.htm)
4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
5. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Режим доступу: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
6. Заява Комітету ООН з прав дитини 11 березня 2022 р. URL : <tps://www.rada.gov.ua/news/razom/220346.html>
7. Конвенція ООН про права дитини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

8. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text

9. Мордань О.О. Державна політика щодо соціального захисту дітей, які залишились без піклування батьків: дис. ... канд. наук з держ. управл.: 25.00.02. Київ, 2015. 234 с.

10. Потопахіна О.М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2008. 22 с.

11. Про внесення зміни до Правил перетинання державного кордону громадянами України. Постанова КМУ від 28.02.2022 р., № 166. URL : <https://cutt.ly/eFv5ob5>

12. Росія продовжує незаконно вивозити дітей-сиріт з окупованого Криму. Український кризовий медіа-центр, 04.06.2015. URL : <https://uacrisis.org/uk/25915-rosiya-vivoziti-ditej-sirit>

13. Стадник Г. Українські діти-сироти як інструмент російської пропаганди. Deutsche Welle. 25.11.2014. URL : <https://cutt.ly/kFh8MHi>

14. Топ-11 антирекордов Росії. Центр научної політичної думки та ідеології. 04.09.2015. URL : <https://cutt.ly/tFvfuaR>

15. Уповноважений: країна-окупант порушує права українських дітей, які проживають на тимчасово окупованих територіях. Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. 19.02.2022. URL : <https://cutt.ly/cFj6QT3>